

Dansk sikkerhedspolitik 1979-1991

Den sikkerhedspolitiske debat

61 · Baggrund

Sikkerhedspolitikken fik en mere fremtrædende placering i den offentlige debat i 1980'erne, end tilfældet havde været i de to foregående årtier.¹ Kun et tema optog de politiske debatter mere: Danmarks økonomiske situation. Skiftende borgerlige regeringer lagde i 1980'erne stor vægt på at begrænse statens udgifter. Under overskriften „økonomisk genopretning“ og ved hjælp af udlicitering og privatisering lod de markeds kræfterne virke i dele den offentlige sektor. Formålet med den stramme økonomiske politik var at få genskabt balance i dansk økonomi.² Når de sikkerhedspolitiske diskussioner alligevel blev så fremtrædende, skyldtes det flere forhold. For det første forværredes forholdet mellem Sovjetunionen og USA, og for det andet opstod der uenighed mellem på den ene side Det Konservative Folkeparti og Venstre og på den anden side Socialdemokratiet om, hvilken politik Danmark skulle anlægge i konfrontationen mellem Øst og Vest. Konflikten mellem de tre partier havde rødder i de foregående årtiers politiske diskussioner, men blev skærpet i 1980'erne.

¹ Danmarks historie i 1980'erne er knapt behandlet i hovedtrækkene. Det mest dækkende tidsbillede af perioden, der endnu foreligger, er bind 2 og 3 af Gregers Dirckinck-Holmfelds krønike om Danmark og danskerne; se hertil, *Det går ufatteligt godt*, 1998 og *Danmark dejligst*, 1999. Jf. den af Jakob Holm og Ole Knudsen redigerede antologi *Danmark i 1980'erne*, 2003 med 26 spidsformulerede bidrag om forskellige aspekter af Danmarks historie i det sidste tiår af den kolde krig. Se Hanne Rasmussen og Mogens Rüdiger, *Tiden efter 1945* (Gyldendals Danmarkshistorie, bd. 8), 1990, s. 263-385; Ole Karup Pedersen, *Danmark og verden 1970-1990* (Politikens og Gyldendals Danmarkshistorie, bd. 15), 1993; Søren Hein Rasmussen, *Grænser forsvinder 1985-2000* (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 16), 2004 Om udenrigs- herunder sikkerhedspolitikken foreligger blot to historiske undersøgelser: Nikolaj Petersen, *Europæisk og globalt engagement 1973-2003* (Danmarks Nationalleksikon, bd. 6), 2004 og Erik Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-88*, 1988. Sidstnævnte ligger holdningsmæssigt tæt på Socialdemokratiets historieskrivning; sml. m. Lasse Budtz, „Over alle grænser. Udenrigspolitik og internationalt samarbejde“, Gerd Callesen, Steen Christensen og Henning Grelle (red.), *Udfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemokratiets historie 1971-1996*, 1996, især s. 365-73.

² De mest kendte økonomiske stramninger var: Begrænsede lønstigninger, afskaffelse af dyrtidsregulering, tvunget opsparing, forhøjede energiafgifter, reformer på dagpengeområdet, indførelse af en karensdag ved første sygedag samt brugerbetaling ved lægebesøg, og i 1986 blev den såkaldte „kartoffelkur“, der øgede renten på forbrugslån, vedtaget. Se hertil Søren Kolstrup, „Model Danmark bestod – med liberalistiske skrammer“, Jakob Holm og Ole Knudsen (red.), *Danmark i 1980'erne*, 2003; Christoffer Green-Pedersen, „Det danske pensionssystemets endelige udformning. Kampen om pensionssystemet under Schlüter-regeringerne“, *Historisk Tidsskrift*, 2003, bd. 103, 2.

Med hensyn til den internationale situation var USA og Sovjetunionen i slutningen af 1970'erne igen kommet på kollisionskurs. Der var tale om en overgang fra afspænding til konfrontation, hvor begge supermagter øgede konfrontationspolitikkerne. Dette aspekt behandles udførligt i kapitel 78. Her skal blot nævnes et par enkelte eksempler. Hvad angår Sovjetunionen ses det, at ledelsen i Kreml under Leonid Bresjnev i 1976 og 1977 anlagde en politisk offensiv over for den tredje verden. Desuden valgte den sovjetiske ledelse at øge den konventionelle oprustning. Endelig begyndte Sovjetunionen i sidste halvdel af 1970'erne at opstille SS 20-raketter, der kunne nå mål i hele Europa og Mellemøsten. Fra 1979 blev den skærpede sovjetiske politik og især SS 20-raketterne af vestlige politikere betragtet som en trussel.³

Men også USA skiftede politik. Således meddelte den amerikanske administration under demokratene Jimmy Carter i juli 1977, at USA havde prøvesprængt en neutronbombe. Neutronbomben var et kernevåben, der virkede ved, at en brintbombe blev antændt af en lille atombombe. Dermed blev der udviklet en omfattende, dødbringende neutronstråling. Østblokkens ledere frygtede den nye amerikanske bombe, der af Kreml blev betegnet som en „kapitalistisk bombe“, fordi den kunne slå mennesker ihjel uden at forvolde nogen materiel skade.⁴ De skærpede politikker fra Washington og Moskva afspejlede en fornyet rivalisering og tiltagende konfrontation mellem de to supermagter. Oprustningsskuren blev drejet endnu en omgang.

Internationale forhold tilspidsedes yderligere gennem 1979 og 1980. Væsentlig var udviklingen i USA og i det sovjetisk-afghanske forhold. I 1979 støttede Sovjetunionen et nyt marxistisk regime i Afghanistan under ledelse af Hafizullah Amin. Det nye regime kom hurtigt i konflikt med landets muslimske klaner, og Amin søgte derfor om støtte fra sovjetisk side. Sovjetunionen ønskede dog ikke at engagere sig militært i konflikten. Amin lod derfor de sovjetiske ledere forstå – han truede med – at han så kunne søge støtte hos USA og Kina. Det ville Sovjetunionen ikke acceptere. Derfor besluttede politbureauet i Kreml 12. december 1979 – på dagen for NATO's dobbeltbeslutning (jf. kapitel 59, 62 og 69) – at Sovjetunionen skulle invadere Afghanistan. Det skete 1. juledag 1979. I de følgende ti år var de to lande i krig med hinanden.⁵ Den sovjetiske invasion gav anledning til bekymring i Vesten.

³ Norman Friedman, *The Fifty Year War. Conflict and Strategy in the Cold War*, 2000, s. 423-24. Wilfried Loth, *Helsinki, 1. August 1975. Entspannung und Abrüstung*, 1998, s. 191-98. SS 20-raketten var et jordtiljord mellemstambommissil, der kunne bære såvel konventionelle som nukleare sprænghoveder. Hver SS 20-raket havde tre sprænghoveder, der hver især besad en sprængkraft på 150 KT. Med hensyn til mobilitet og præcision overgik SS 20-raketten langt sine forgængere (SS 4- og SS 5-raketten). Ifølge Forsvarets Efterretningstjeneste var der i 1985 opstillet 243 SS 20-affyringsramper rettet mod mål i Vesteuropa. Hver rampe formodedes at råde over to missiler.

⁴ Norman Friedman, *The Fifty Year War*, s. 424; Lars Mortensen, „Sikkerhedspolitik leksikon“, Henning Gottlieb, Bertel Heurlin og Jørgen Teglers (red.), *Fred og konflikt*, 1991, s. 348; David Jens Adler, *Det europæiske teater. Bogen om raketterne og den nye atomvåbendebat*, 1984, s. 124-32.

⁵ John W. Young and John Kent, *International Relations since 1945. A Global History*, 2004, s. 531-35.

Opfattelsen i den danske presse var generelt, at invasionen var „sovjetrussisk imperialisme uden forklædning“, som det blev formuleret i „Weekendavisen“.⁶

Men det var ikke blot sovjetisk udenrigspolitik, der tydede på, at 1980erne ville blive konfrontationens årti. Under den amerikanske præsidentvalgkamp i 1980 placerede den californiske guvernør Ronald Reagan sig på højrefløjen inden for det republikanske parti. Han viste sig som en præsidentkandidat med vilje til at gå imod Sovjetunionen og vandt hurtigt stor tilslutning.⁷ Som politiker var Reagan sjældent dygtig til at få sine budskaber hørt, og i sin argumentation for amerikansk udenrigs- og sikkerhedspolitik benyttede han undertiden religiøse og moralske formuleringer, som virkede fremmede for europæerne. Reagans retorik var først og fremmest rettet mod den amerikanske offentlighed, men den blev hørt og videreformidlet i udlandet.⁸ Det var især vendinger om Sovjetunionen og kommunismen som „ondskabens imperium“⁹ og „ondskabens kraft“,¹⁰ der varslede ny konfrontation. De sovjetiske ledere svarede igen med en verbal offensiv, der i sin karakter mindede om Stalin-tidens propagandabilleder af USA.¹¹

Ovenstående internationale udvikling prægede de sikkerhedspolitiske diskussioner i Danmark, der både kom til at forme sig som en kamp om regeringsmagten og som en reaktion på den tilspidsede internationale situation: Efter regeringsskiftet i september 1982 opstod der et sikkerhedspolitisk flertal uden om regeringen, som frem til 1988 pålagde Poul Schlüters regeringer adskillige sikkerhedspolitiske dagsordener, som regeringerne oftest ikke var enige i.¹² Det sikkerhedspolitiske flertal – i samtiden og eftertiden almindeligvis omtalt som „det alternative sikkerhedspolitiske flertal“ – bestod af føl-

⁶ Citeret efter Eigil Steinmetz, „Sovjet-imperialismen er på march“, *Weekendavisen. Berlingske Aften*, 4. januar 1980.

⁷ Frances FitzGerald, *Way Out There in the Blue. Reagan, Star Wars and the End of the Cold War*, 2000, s. 72; Nikolaj Petersen, „Amerikansk udenrigspolitik under Reagan: Kontinuitet eller nybrud?“, *Årsberetning 1981. Det sikkerheds- og nedrustningspolitiske Udvalg*, bd. 1, 1982, s. 82.

⁸ Jørgen Dragsdahls interview med Ronald Reagan bragt i *Information* 15.-16. januar 1977, „Den kommunistiske trussel undergraver Europas sikkerhed“, i Jørgen Dragsdahl, *Gensyn med Den kolde Krig. Dansk sikkerhedsdebat fra Ronald Reagan og raketterne til kommunismens sammenbrud og KGBs fallit. Jørgen Dragsdahls journalistik 1977-1990 redigeret og med indledning af David Jens Adler og Troels Toftkær*, 1992, s. 13-18, her s. 15.

⁹ Reagans tale, „Remarks at the Annual Convention of the National Association of Evangelicals in Orlando, Florida“, 8. marts 1983. Se <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1983/30883b.htm>. Set senest 13. maj 2005.

¹⁰ Frances FitzGerald, *Way Out There in the Blue*, s. 25.

¹¹ Seweryn Bialer, „Lessons of History: Soviet-American Relations in the the Postwar Era“, i Arnold L. Horelick (ed.), *U.S.-Soviet Relations. The Next Phase*, 1986, s. 93.

¹² Dette er omtalt utallige gange i den omfattende erindrings- og debatliteratur, der foreligger om 1980ernes sikkerhedspolitik. Se fx Uffe Ellemann-Jensen, *Din egen dag er kort*, 1996, s. 274; samme, *Fodfejl. Da Danmark svigtede under den kolde krig*, 2004; Hans Engell, *På Slotsholmen*, 1997, s. 162. Det er omdiskuteret, hvor mange dagsordner Folketingets sikkerhedspolitiske flertal pålagde regeringen. Reelt afhænger svaret af, hvilke kriterier der lægges til grund for optællingen. Mere herom i kapitel 70.

gende partier: Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti, Venstre-Socialisterne (-1987) og Fælles Kurs (1987-1988). Gennem en dagsordenpolitik, der hurtigt blev betegnet „fodnotepolitikken“, lykkedes det disse partier at få slået egne ofte sammensatte standpunkter fast og samtidig få sat sikkerhedspolitikken på den politiske dagsorden. Schlüters regeringer accepterede under protest dagsordnerne, angiveligt fordi firkløverpartierne prioriterede den økonomiske politik højere end sikkerhedspolitikken.¹³ Undertiden førte de sikkerhedspolitiske uoverensstemmelser til meget ophedede debatter, idet Schlüters regeringer fandt, at de blev frataget deres ret til at tage beslutninger på et for landet vigtigt område. Det sikkerhedspolitiske flertal mente derimod, at det repræsenterede befolkningsflertallets synspunkter, som de kom til udtryk gennem opinionsundersøgelser.¹⁴

Socialdemokratiets stigende skepsis over for aspekter af NATO-samarbejdet og især amerikansk sikkerhedspolitik samt Venstres nye uforbeholdne sikkerhedspolitiske linje var to af hovedårsagerne til 1980ernes polariserede sikkerhedspolitiske debat. I den forbindelse ses det, at socialdemokraterne blandt andet søgte inspiration til partiets sikkerhedspolitiske kurs i et transnationalt socialdemokratisk diskussionsforum, der gik under navnet „Scandilux“. Ideen til etablering af dette forum blev fostret af hollandske Klaas de Vries og flamske Karel van Miert kort efter, at Reagan vandt valgkampen i USA i 1980, og i januar 1981 blev det første „Scandilux“-møde afholdt. „Scandilux“-samarbejdet bestod af socialdemokraterne i Norge, Danmark, Belgien, Holland og Luxemburg. Desuden deltog repræsentanter for socialdemokraterne i Vesttyskland, Storbritannien og Frankrig som aktive observatører. Det var karakteristisk for „Scandilux“, at der var tale om et meget elitært forum, hvor centralt placerede socialdemokrater under uformelle rammer diskuterede sikkerhedspolitiske problemstillinger. Det er anslået, at „Scandilux“’s betydning bestod i fire forhold. For det første var det et forum, hvor partierne kunne udveksle informationer. I takt med at socialdemokraterne mistede regeringsmagten i de involverede lande, mistede partierne kontrollen over de nationale administrationer, der blandt andet forsynede partierne med viden om internationale forhold. Derfor blev det stadig mere vigtigt for partierne at informere hinanden om udviklingen i international politik. Disse informatio-

¹³ Søren Mørch, *24 statsministre. 24 fortællinger om magten i Danmark i det tyvende århundrede og en kort forklaring på, hvor den 25. er blevet af*, 2001, s. 425.

¹⁴ At oppositionen opnåede større indflydelse på sikkerhedspolitikken i 1980erne var dog ikke et isoleret dansk fænomen. Såvel i USA som i Storbritannien og Frankrig fik parlamenterne i samme periode angiveligt større indflydelse på sikkerhedspolitikken end hidtil; jf. Eigil Jørgensen, „Udenrigstjenesten og sikkerhedspolitikken“, *Nye grænser. Den danske udenrigstjeneste 1970-95*, Udenrigsministeriet 1995, s. 122-23. Om Reagans forhold til Kongressen og dennes stigende indflydelse på amerikansk udenrigspolitik i anden periode af Reagans embedsperiode se Nigel Bowles, „Reagan and Congress“, i Joseph Hogan (ed.), *The Reagan Years. The record in Presidential leadership*, 1990.

ner kunne bruges dels i formuleringen af udenrigspolitikken, dels kunne de bruges i de nationale kampe om regeringsmagten. Informationsudveksling var således et vigtigt, selvstændigt element i „Scandilux“-møderne. For det andet var „Scandilux“ et forum, hvor partierne i en vis grad koordinerede deres politik. Det kan være vanskeligt at afgøre præcist, hvilken og hvor megen koordination, der fandt sted, for skønt der eksisterer uformelle referater af møderne i „Scandilux“, så var det ikke meningen at træffe beslutninger, og der findes der ingen beslutningsreferater fra møderne. For det tredje har drøftelserne haft den betydning, at socialdemokratierne, som resultat af drøftelserne, i national sammenhæng kom til at arbejde med såkaldt „fælles perspektiver“. Blandt de væsentligste fælles perspektiver var spørgsmålet om Norden som atomvåbenfri zone. Gennem navnlig første halvdel af 1980'erne kom „Scandilux“ – og samarbejdsorganisationen „Socialistisk Internationale“ – således til at spille en indirekte, men betydelig rolle for de danske debatter, idet flere danske socialdemokraters udtalelser om sikkerhedspolitikken afspejlede de overvejelser, der blev gjort i disse fora. Endelig er det for det fjerde anslået, at diskussionerne i „Scandilux“ gav deltagerne en fornemmelse af, at de var en del af en større international bevægelse. Det bidrog til en øget selvtilid blandt deltagerne. Denne selvtilid var af betydning, når politikerne efterfølgende valgte at tage de sikkerhedspolitiske slagsmål på nationalt plan.¹⁵

Parallelt med at Socialdemokratiet således udvekslede informationer og i et vist omfang formulerede dets sikkerhedspolitiske synspunkter under indtryk af drøftelser med flere af dets nordvesteuropæiske søsterpartier, oplevede fredsbevægelserne overalt i den vestlige verden øget gennemslagskraft i begyndelsen af 1980'erne. I Danmark var de mest markante „Samarbejdskomiteen for Fred og Sikkerhed“, „Nej til Atomvåben“ og „Kvinder for Fred“.¹⁶ Trods forskellige ideologiske udgangspunkter – førstnævnte var kommunistisk domineret, medens de to sidstnævnte betragtede sig som uafhængige – var disse bevægelser fælles om modstanden mod (atom)oprustningen. Fredsbevægelsernes øgede aktivisme betød, at sikkerhedspolitikken i stigende grad blev politiseret, det vil sige at der opstod øget debat om denne politik, og at den blev genstand for et tiltagende udenomsparlamentarisk pres. Desuden bidrog fredsbevægelsernes aktivisme til, at sikkerhedspolitikken blev stadig mere polariseret. Fredsbevægelsernes gennemslagskraft i den offent-

¹⁵ Nikolaj Petersen, „Scandilux-samarbejdet og vesteuropæisk sikkerhedspolitik“, *Politica*, 16. årg., nr. 4 1984; samme „Scandilux og Danmark. Scandiluxsamarbejdet og Socialdemokratiets sikkerhedspolitik“, Søren Møller Christensen (red.), *Man har et standpunkt... Socialdemokratiet og sikkerhedspolitikken i 80'erne*, 1984. Se også Steen Christensen, *Nye mål i en ny verden. Socialistisk Internationale 1976-1992*, 1992, s. 78-84.

¹⁶ Jørgen Teglers, *Fredsbevægelsen – med og modspillere*, 1988, s. 109-11. Om politiske sammensætninger i forskellige fredsbevægelser se Wilhelm Christmas-Møller, „Fredsbevægelsen og Europas sikkerhed“, i Christian Thune (red.), *Dansk udenrigspolitisk årbog 1981*, 1982, s. 66.

lige debat var størst i de første par år af 1980erne, hvorefter den mindskedes hastigt.¹⁷

Bekymringen for en atomkrig prægede også kulturlivet. Selvom det i 1980erne blev stadig mindre politisk – sammenholdt med 1960ernes og 1970ernes kulturliv¹⁸ – tematiserede poesien og popmusikken fredsspørgsmålet. Eksempelvis undrede digteren Benny Andersen sig i 1985 over, hvad „Ordet fred“ betød. Var fred blot en „pause“, var det et „pusterum“? Eller var det slet og ret „optakt til næste krig“? Måske fred var „noget der forstyrrer krigen“.¹⁹

¹⁷ Nikolaj Petersen, *Europæisk og globalt engagement 1973-2003*, s. 282-86; Jørgen Christensen, „Fredsbevægelsen og demokratiet. En analyse af fredsbevægelsens bidrag til demokratiseringen af den sikkerhedspolitiske beslutningsproces“, i Nikolaj Petersen og Christian Thune (red.), *Dansk udenrigspolitisk årbog 1988, 1989*; Ib Faurby, Hans-Henrik Holm og Nikolaj Petersen, *Kampen om sikkerheden. Nye tendenser i dansk politik*, 1986, s. 21-22, 26.

¹⁸ Dette er understreget for poesiens vedkommende; jf. Torben Brostrøm, „Digtningens kalenderblade og 1980ernes myte“, Jakob Holm og Ole Knudsen (red.), *Danmark i 1980'erne*, s. 165.

¹⁹ Benny Andersen, „Ordet fred“, i digtsamlingen *Tiden og storken. Digte*, 1985. For et par andre eksempler se Klaus Rifbjerg, „Når hverdagens engle marcherer“, i Morten Nielsen (red.), *Krig – digte og andre tekster om krig og krigserfaringer*, 1983; Per Højholt, *Mellem krig og fred*, særtryk, 1983. For et par eksempler inden for popmusikken se Valentin-Cross/Valentin, „En inciterende flamenco“ fra lp'en *Tidens tegn*, 1980, samt Shu-bi-dua, „Ronald og Leonid“ fra lp'en *8'eren*, 1982. Optrykt i *Den store Shu•bi•dua*, 2002.